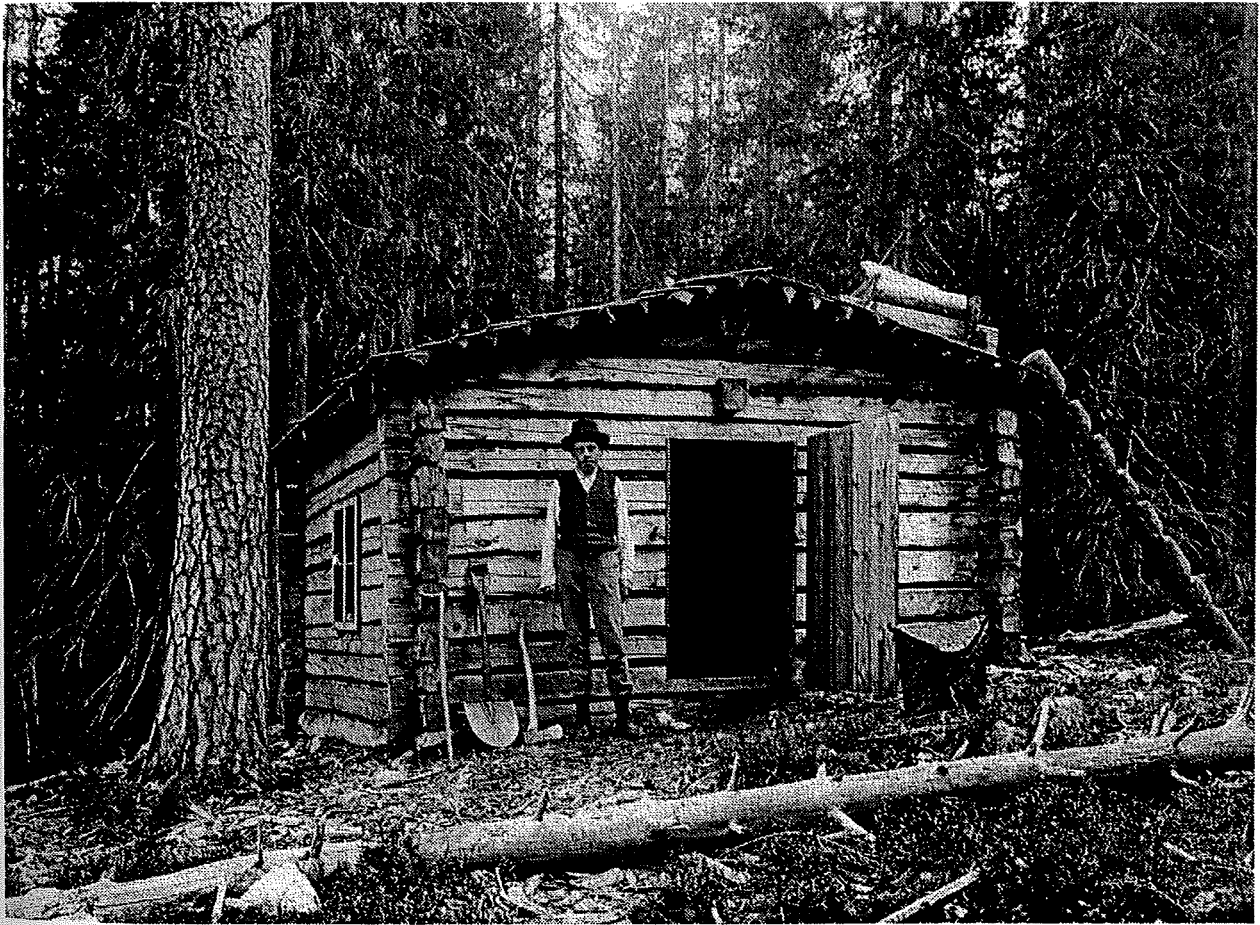

Nybyggjarliv

kommer vi någonsin att förstå?

Mikael Egberth 93/97

Hur var det egentligen?

Jag har alltid varit mycket fascinerad av nybyggaren och det liv han levde: friheten från all överhet, att ta dagen som den kommer, att arbeta för sig själv, att befinna sig långt ut i ödemarken utan någon annan än sig själv att lita till, äventyret. Men samtidigt kommer frågorna: Vad var det egentligen som var drivkraften? Varför lämnade man det kända och trygga? Hur bar man sig åt utan någonting annat än en yxa och kniv? Hur orkade man? Vad gjorde man när maten var slut? Hur kunde man överleva på fisk och barkbröd? Frågorna fortsätter i all oändlighet och det är nog bara att inse, jag kan aldrig riktigt förstå och sätta mig in i hur det verkligen var.

Dock, jag tänker göra ett försök, för fascinationen finns där fortfarande. Känslan av att nybyggaren fick möjlighet att uppleva något unikt, något i många stycken fantastiskt. Hur var det egentligen att leva som nybyggare i den norrländska lappmarken?

När?

Det har funnits människor i Norrland sedan isen försvann för flera tusen år sedan. De första invånarna var jägare och fångstmän som helt enkelt följde villebrådet. Vilka de var, varifrån de kom, var de tog vägen vet man inte med säkerhet, men de äldsta bosättningarna i Norrland är funna i Jämtland och Västerbotten och tillhör tiden 7000-6000 f.Kr. Men låt oss lämna den förhistoriska tiden för att träda in i den historiska eran som kan anses inträda vid tiden för freden mellan Sverige och Novgorod i Nöteborg år 1323 e.Kr. Från omkring 200 e.Kr. kännetecknas kulturutvecklingen i Övre Norrland framför allt av inflytande österifrån, men under 1300-talet börjar den svenska expansionen efter kusten bli allt mer gällande. Den svenska centralmaktens styrka växte och de norrländska resurserna blev allt mer intressanta för handelsmännen i söder, staten och kyrkan. Övre Norrland orienterades söderut.¹

Under hela medeltiden kom emellertid fast bebyggelse och odling att förbli mera önskemål än verklighet. Ännu vid 1600-talets början var Lappmarken i stort sett en enda vidsträckt utmark där renskötsel i olika former samt fiske, fångst och jakt präglade landskap och liv. Men nu börjar man i alla fall från kronans sida att intressera sig för Lappmarken. Utan att fördjupa mig i denna process så kan man säga att Sverige var på frammarsch, ekonomiskt och politiskt. Det gällde att med bofast befolkning ta i besittning de stora landområden i norr som utgjorde gränsen mot andra medtävlare i området. Kyrkan fanns med och ville att lapparna skulle kristnas och man hade börjat upptäcka malmens betydelse.²

År 1670 skriver landshövding Johan Graan ett brev till regeringen där han framlägger förslag om hur lappmarken ska kunna befolkas. Det leder fram till 1673 års plakat angående Lappmarkens bebyggelse. Plakatet ger nybyggaren rätt till 15 års frihet från skatt och frihet från knektutskrivning för alla tider. Bosättningen skulle grundas på boskapsskötsel med understöd av jakt och fiske men om åker och åkerbruk nämner plakatet inget.³

¹ Baudou, E. (1992) Norrlands forntid -ett historiskt perspektiv. Förlags AB Wiken.

² Campbell, Å (1948) Från vildmark till bygd. Norrländska Skrifter. Två Förläggare Bokförlag. Umeå.

³ Ibid.

Under de närmaste årtiondena efter år 1673 inkommer klagomål till regeringen avseende konflikter mellan bofasta och lappar främst med avseende på jakt och fiske. Dessa näringar ansågs höra lappnäringen till och 1695 kommer ett andra lappmarksplakat där nybyggaren förpliktas

*"landet så väl med hus att bebygga som ock medelst åkers upptagande och ängars upprödjande så att excolera och uppbruka, som det annorstädes i Våra provinsier brukligt är."*⁴

Den övertro på åkerns och sädesodlingens bärighet som här skymtar var delvis en ekonomisk teori vid denna tid, en teori som inte alltid grundade sig på fakta. Men grundtanken låg fast: en nybyggare skulle odla jorden, inte enbart leva på jakt, fiske och boskapsskötsel.⁵

Drygt 50 år senare kom den förordning som kom och gälla ända inemot 1800-talets slut, reglementet av den 24 november 1749. Det skiljer sig i grundprinciperna inte från 1695 års plakat utan upptagandet av åker sättes främst bland nybyggarnas odlingsskyldigheter. Jakt får bedrivas inom en halvmils omkrets från nybygget och fiska fick man göra till husbehov. Även löftet om skattefrihet i 15-30 år och frihet från knektutskrivning kvarstod.⁶

Hur?

Vi landar nu i slutet av 1700-talet och kommer fortsättningsvis att stanna här. Trots att antalet människor nu relativt tidigare är ganska stort behövde man inte direkt trängas. Kustbygden i nuvarande Väster- och Norrbottens län höll ca 1,3 inv/km² och flyttar vi oss in i landet till lappmarken sjunker befolkningstätheten till 0,07 inv/km², eller om man så vill drygt 14 km²/inv.⁷ Det fanns som synes gott om plats att anlägga nybyggen vilket också uppmuntrades av myndigheterna.

Själva upptagningsprocessen av nybygget var i stort sett kostnadsfri för nybyggaren. Länsman hjälpte till med nödvändiga skrivelser eftersom sökanden måste vända sig till landshövdingen personligen. Denne lämnade tillfälligt nedsättningstillstånd, skickade tillbaka ärendet till länsman som skötte insyningen och beskrivningen av de uppgivna lägenheterna. Därefter granskade häradsrätten insyningsbeskrivningen och föreslog antalet frihetsår. Utdrag ur tingsprotokollet plus syneinstrumentet sändes till landshövdingen varefter länsman lämnade en avskrift av frihetsbrevet och syneinstrumentet till nybyggaren. Med detta i sin hand var nybyggaren registrerad och klar och ingen kunde tränga honom därifrån så länge han fullgjorde sina skyldigheter.⁸

⁴ Lappmarksplakatet, 3 september, år 1695.

⁵ Campbell, Å (1948) Från vildmark till bygd. Norrländska Skrifter. Två Förläggare Bokförlag. Umeå.

⁶ Ibid.

⁷ Övre Norrlands Historia IV. (1974) Norrbottens och Västerbottens läns landsting. Umeå.

Utdrag ur: Hermelin, S. G. (1810) Tabeller öfver folkmängd och näringar i Lappmarken och Vesterbotten. Stockholm.

⁸ Egerbladh, O. (1972) Degerfors 1700-talets kolonisation. Bokförlaget Björken. Umeå.

Varför?

Varför lämnade man nu det gamla bakom sig och gav sig ut i vildmarken för att bygga sig ett liv ur ingenting? Tja, troligen finns det lika många svar som det fanns nybyggare, men vissa huvuddrag går ändå att urskilja. Skattebefrielse och frihet från knektutskrivning var något som antagligen lockade många. Många gånger var familjerna mycket stora och den lott som hemgården kunde ge var, om den överhuvudtaget fanns, ganska liten. Ett alternativ var att arbeta som dräng hos någon bonde men att göra det livet igenom verkar inte speciellt lockande. Områdena omkring byarna var ofta mycket hårt utnyttjade varför möjlighet inte fanns att bygga nytt i anslutning till dessa. Ofta fanns nog drömmen om guld och grönare skogar bortom den bergstopp man kunde ana i fjärran, kombinerat med äventyrets ljuva sötma. Många gav sig iväg för att det inte fanns några alternativ om man ville skaffa sig en egen familj. Svälten drev många. Ytterligare mycket annat fanns säkert också som kunde vara orsaken till en nybyggares liv och de som var villiga att arbeta skapade sig ofta i tidens längd riktigt drägliga förhållanden.⁹

All vår början...

För att kort och på bästa sätt beskriva en nybyggares liv så utgår jag från ett exempel hämtat ur O. P. Petterssons Gamla byar i Vilhelmina¹⁰. Det nybygge som beskrivs låg vid Malgomajsjöns sydvästra sida ca 35 km nordväst om Vilhelmina. Strömnäs, som nybygget heter, finns för övrigt utmärkt även på dagens moderna kartor.

Jonas Augustinus Dahlström, skomakare, härstammande från en socken nära Härnösand hade flyttat till byn Noret i Åsele socken. På våren 1779 begav han sig ut att söka en lämplig plats för ett nybygge. Han tog sin yxa och några andra arbetsredskap, sin flintlåsbössa och några nät, sa farväl till sin treåriga dotter och sin fästmö, och rodde norrut. På sin färd träffade han flera andra nybyggare och så småningom nådde han till en plats som han fann lämplig. Den första sommaren bodde Dahlström troligen under en stor gran, fisk och fågel var det han åt. Hans första uppgift var att riva näver från björk medan barken fortfarande släppte. Denna skulle sedan användas till takbeläggning. Timmer till husen skulle huggas, kvistas och barkas och släpas fram till platsen för husbygget. De grövsta stockarna klövs med hjälp av björkkilar. Det kluvna virket användas till golvsyllar och innertak. Vidare klövs ytterligare stockar och plank täljdes för dörrar och fönster, bås i fähuset mm. Till detta kom att varje kväll lägga nät som sedan nästa morgon skulle tas upp och torkas. Inget kaffe! Ingen mjölk och endast ett grovt tillyxat tråg som kokkärl.

Längre fram på sommaren men innan de ljusa nätterna var till ända gav sig Dahlström ut på upptäcktsfärder. Han fann vidsträckt röjningsland och stora slåttermysar och var fast besluten att så fort som möjligt insyna de lägenheter han upptäckt.

Arbetet fortskred och han timrade upp en liten fyrknyttstuga med ett rum. Spis och murpipa murades, golv lades in och täljdes för att bli någorlunda jämna. Dörr med

⁹ Hultmar L. G. (1990) Lämna din faders hus Artemis Bokförlag, Skellefteå;

Gyllmo M. (1986) Flykten från missväxten Lycksele Annonssblad HB Pauli Pärnänen & Co.;

Pettersson O. P. (1941- 1960) Gamla byar i Vilhelmina I-IV. Två Förläggare Bokförlag. Umeå.

¹⁰ Ibid.

egenhändigt tillverkat lås sattes på plats, och även två små blybandsfönster. Efter att sängen var på plats kunde Dahlström så åter få tak över huvudet. En förstuga byggdes genom att luta klovar mot den vägg där dörren var monterad, detta rum kallades ritt och fungerade även som förvaringsrum åt allehanda saker. Ett fähus timrades och husen isolerades både ut och invändigt med mossa så att utseendet blev smått ludet. I början av augusti var husen klara och därefter tillverkades de mest nödvändiga husgeråden och avslutningsvis en stor stadig båt.

Nu led det mot höst och Dahlström stängde igen nybygget och for tillbaka till sin fästmö, Brita Danielsdotter. Under vintern författades en ansökan till landshövdingen om att insyna de områden som Dahlström under sommaren funnit lämpliga. Strax därefter firades bröllop på Åsele kyrkplats, han 35 år och hon 32.

Våren därpå gav sig familjen Dahlström iväg så fort den värsta vårfloden hade lagt sig. De hade under vintern förberett sig inför avfärden bland annat genom inköp av två kor och några får. Dessa kreatur innebar långsam vandring med stora besvär vid korsandet av åar och älvar men till slut var de framme vid den nya boplatsen. Det synes som om den Dahlströmska familjen med hjälp av tidigare besparingar kunde köpa en hel del utrustning som nu väl kom till pass, bland annat kan nämnas ett antal järnföremål som normalt var ganska dyra tingestar.

Något av det första nybyggarna tar sig till är brännandet av en tjärdal, tjäran skulle användas till den nya båten och även som skosmörjning. Näten lagades och Dahlström förfärdigade sedan ytterligare fler kärl och tråg ur ämnen som året innan lagts ut att torka. Man hade hunnit in i juli månad och det var dags att börja slätterarbetet. Inget land hade röjts så det var enbart naturslätter denna första sommar. Arbetet genomfördes gemensamt och när Jonas slog räfsade Brita. Det fanns gott om myrmark och eftersom vädret i slutet av juli detta år var gott gick arbetet snabbt och smidigt.

Den tredje augusti kom Kronolänsman plus två nämndemän för att syna ut nybygget, och ur protokollet som fördes vid förrättningen kan följande anföras:

“Åkerlandet är beläget på ett näs, som sticker sig i nordan ut i stora Malgomajsjön på södra sidan om stora sjön. Jordmånen består av stenbunden bergjord, som är beväxt med tallskog och granskog och beläget 11 mil från Åsele kyrka. Ångesrödningsland finnes vid Kojbäcken uppom sjön och uppom tjärna uppefter bäcken till 50 lass och efter Lillbäcken till 10 lass, förutom myrslätterna, som icke sågs efter, då ingen närgränsande finnes. Husbehovsfiske, nödigt fäbete och kvarnställe i Lillbäcken finnes, och i anseende till kyrkovägen, 11 mil, torde nybyggaren behöva 30 frihetsår, vilket allt tillstyrkes av synemännen.”

Landshövdingeämbetet avgav utslag den 1 juni 1781 och beviljade då inte som föreslagits 30 års frihet från skatt utan 15 år. I övrigt följde man syneprotokollet. Detta inrymningsbrev fick Dahlström mottaga nyåret efter och var då lagligen erkänd nybyggare i Strömnäs.

Hur gick det?

Historien om Strömnäs slutar inte här utan livet gick vidare. Två döttrar födde Brita och likaså två söner men dessa två dog i unga år. Nybygget överlämnades till de två döttrarna i familjen som med sina familjer delade hemmanet lika. Det byggdes nya hus och ny mark röjdes, kvarn och vattensåg byggdes, nya människor anlände och bygden expanderade.

Idag (1997) vet jag inget annat om Strömnäs by än att den fortfarande existerar då den finns markerad på en vanlig bilatlas. Vid tiden för författandet av Petterssons bok fick han de bästa bidragen till berättelsen av människor i fjärde led från Jonas och Brita.

Förståelse?

Den teoretiska kunskapen omkring nybyggaren har väsentligen utökats. Jag har lärt mig en hel del om de villkor som gällde för en nybyggare. Jag har insett att lika många nybyggen som finns registrerade, lika många historier finns det att berätta. En av dessa har i korthet ovan beskrivits men bara i denna enda livshistoria finns så oerhört mycket mer att berätta. Många gånger var det antagligen betydligt mera kamp för att enbart överleva, om inte vid detta nybygge så vid många andra. Men man höll ut och än idag kan man på många ställen se resultatet av nybyggarnas arbetsiver.

Men frågan kvarstår, kan vi verkligen förstå det liv som en nybyggare levde?

För några år sedan hörde jag talas om några stycken som bosatte sig i Kanadas vildmark även om det bara var över vintern. De bodde i knuttimmrad stuga enligt nybyggarmodell, utan några som helst moderna bekvämligheter. Kanske det är dit jag måste fara.